

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ УКРАЇНИ В СОЦІОЛОГІЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ М.Ю. ШАПОВАЛА

У процесі відродження української культурної самосвідомості все більшого значення набуває категорія соборності. Ідея єдності і соборності батьківських земель, так само, як і ідеї незалежності й державного суверенітету, сильної централізованої влади, є головним змістом державницької ідеології будь-якого народу.

Сьогодні у зв'язку з процесами державотворення та національно-культурного відродження потреба в науковому знанні набуває особливого значення. Сучасні науковці-гуманітарії, розвиваючи соціологічну науку, повинні пам'ятати, що розвивають саме українську соціологію і діють на українському соціокультурному просторі. Здобути таке розуміння можна лише шляхом ознайомлення з доробком вітчизняних гуманітаріїв, соціологів і філософів.

Проблема соборності України була висвітлена в працях багатьох видатних учених, серед яких: Г. Сковорода, М. Драгоманов, М. Костомаров, І. Франко, М. Грушевський, але особливе місце серед них належить М. Шаповалу. Творчості М. Шаповала приділяли увагу Н. Миронець, О. Бікла. У праці Н. Миронець проаналізовано думки М. Шаповала щодо національного відродження та державності [1]. У праці О. Бікли проаналізовано соціальний досвід М. Шаповала в контексті усвідомлення української національної ідеї [2].

Мета статті – проаналізувати ідею соборності України в соціологічних концепціях М. Шаповала.

У своїх працях М. Шаповал поєднував ідею залучення українського суспільства до модерної світової цивілізації з боротьбою етнографічно зацикленого українофільства та українського лібералізму. Одночасно відстоював національний характер вітчизняної культури. Ідейно спрямовував український рух не лише до культурництва, а й до політичної боротьби. Зберігаючи спадкоємність традиційної соціологічної тематики, М. Шаповал як теоретик головну увагу у своїх працях приділяв феноменові суспільства взагалі, а також питанням руху української нації зокрема. Суспільство він дефінував як гуртування людей, які живуть у взаємному зв'язку: коли поведінка однієї людини чи кількох осіб детермінує поведінку інших.

Розробляючи положення про національне суспільство, український соціолог вважав його мікрокосмом світового, який у стислій формі виконує функції другого в економічній, культурній, політичній сферах. Такі позиції М. Шаповал екстраполював, перш за все, на українську націю, вказуючи, що суспільство в Україні стане зрілим лише тоді, коли на теренах нашої держави ці сфери будуть устаткованими, а громадяни самостійно підтримуватимуть їх на рівні сталого розвитку.

Уже змолоду М. Шаповал замислювався над долею свого народу, над шляхами розвитку суспільства. Відповіді на ці питання намагався знайти у вивченні економічних та соціальних наук, захопився соціалістичною ідеєю, яку розумів як повне і всебічне визволення народу. Не приймаючи марксистської інтерпретації соціалізму, М. Шаповал намагався обґрунтувати український народницький соціалізм з урахуванням конкретних історичних обставин сучасного та минулого свого народу. Варто звернути увагу на оцінку М. Шаповалом рішення Трудового Конгресу 22.01.1919 р. про злуку західних і східних українських земель в одній Соборній Українській Народній Республіці. На його думку, ця подія мала велике морально-політичне значення, але разом з тим “ця злука була більше теоретично-юридичною, ніж фактичною, бо галицький Державний Секретаріат уперто стояв на тому, що лише на спільних Всеукраїнських Установчих Зборах буде остаточно встановлено закон про форму включення західних земель в одну державну систему і організацію єдиної влади, а до того Західна область УНР мусила б бути цілком незалежною в своєму існуванні”. Те двовладдя, яке фактично було “злукою” проголошене на українській землі, принесло, як вважав М. Шаповал, “необчислимі нещастя для українського народу”, бо призвело до дальшого розколу українських сил через поглиблення протистояння між головою Директорії С. Петлюрою та диктатором ЗОУНР Є. Петрушевичем.

Здавалося, що збирання українських земель і утвердження нових кордонів України в їх етнічних межах повинно було створити сприятливі умови для консолідації української нації, національного відродження й зростання національної самосвідомості українців, а натомість – недостатня сконсолідованість української нації, низький рівень національної свідомості українців, що, у свою чергу, було зумовлене соціальною структурою населення України. Він доходить висновку, що перед революцією ще не було українського суспільства, а було тільки суспільство на Україні, яке складалося з різнонаціональних елементів таким чином, що головні соціальні функції в системі поділу праці виконували чужі групи, ворожі самій природі української спільноти.

Соборність – це не просто об’єднання національної території в межах однієї держави. Це поняття має духовний відтінок, недарма воно етимологічно пов’язане зі словом “собор”. Без певного рівня духовної єдності нації немає справжньої соборності.

Соціологи стверджують, що загальна об’єднувальна ідея, у якій відсутній образ ворога, – національна (загальнонародна), а відсутність ідеї призводить до невротизованості нації, бо діє вольове бажання політиків; відзначається, що відсутність ідеї констатує стадію дезінтеграції суспільства. Однак національна ідея – це зв’язок, а не уніфікація різноманітних вільних людей.

Головною метою діяльності в еміграції для М. Шаповала була мета дати українцям наукову програму національного і соціального визволення. До цього його привели політичний досвід і праця наукового дослідника. У

праці “Соціологія українського відродження” (1922 р.) М. Шаповал робить історичний аналіз поразки української революції. Найактивніший борець за українську державність свої дослідження соціології українського національно-визвольного руху оформив у книги “Українська соціологія”, “Соціологія українського відродження”, “Соціологія України”. М. Шаповал висував теорію національного суспільства. Він розглядав націю як “складне соціальне скупчення (верства), що характеризується діяльністю чинників мови, території і держави [2]. Без глибокого і наукового вивчення теорії нації свідомо національна політика неможлива. У цьому суспільстві для побудови демократичної соціальної справедливої держави у співдружності із європейськими державами політичні, економічні і культурні функції повинні виконуватися українцями, – зазначав М. Шаповал. Саме розвиток національної свідомості до ступеня національної ідеології, на думку науковця, дає життя і національному руху, зокрема боротьбі за національне визволення. Проте для М. Шаповала ця свідомість хоч і суб’єктивний чинник (і ознака нації), але він послідовно підкреслював її зв’язок з іншими, вже об’єктивними чинниками, які її певним чином детермінували.

На ґрунті усвідомлення своїх інтересів, як вважав М. Шаповал, “розвивається національна свідомість, тобто свідомість колективних інтересів цієї етнічної маси, спорідненої культурно-психічно. Культурно-психічна єдність чи спорідненість є, фактором первісного скріплення солідарності. Усвідомлення цієї солідарності і є, власне, тим, що ми називаємо національною свідомістю”. Він був прихильником етнічного соціалізму – засуджував терор і насильство у революції, визначав людське життя й особу найвищою цінністю. Переконавав, що усілякі концепції гетьманщини, монархізму, фашизму, більшовизму є ворожими в корені навіть самій ідеї відродження та суспільного будівництва [1]. З метою дослідження основного змісту національної ідеї і наближення до адекватного розуміння сутності, яку вкладали українці у судження про національну ідею, у тому числі і в першій половині ХХ ст., необхідно розшифрувати висловлювання М. Шаповала з приводу національної ідеї, які склалися в працю “Соціологія українського відродження”. Національна ідея була розглянута через її суб’єктивну інтерпретацію М. Шаповалом і являє собою “фрагмент” з мозаїки загального соціального досвіду усвідомлення і формування української національної ідеї українцями. Ці суб’єктивні значення – комунікативні символи, яких виділили десять – інтерпретуються та вибудовуються у певній логічній послідовності для конструювання типової моделі української національної ідеї, одну з яких “сконструював” Микита Шаповал у часи виклику українському народу. Формування сутності поняття національної ідеї полягає в тому, що національний принцип як вираз культурно-психологічного зв’язку між людьми став мірилом для розбивки всього світового суспільства на окремі державно-монопольні об’єднання. Творення держав має тенденцію спиратися на національний принцип, що містить у собі культурно-

психологічну силу зв'язку людських груп [1]. На думку М. Шаповала, основними питаннями і проблемами, якими має займатися національна ідея, є поділ праці між українськими і неукраїнськими елементами. Суспільство на Україні є цілістю з точки зору структури і функцій, але разом з тим – великою нецілістю з погляду національно-культурного і суспільно-психологічного [1]. Головною стримувальною силою, яка заважає розвитку української національної ідеї, будівництву української держави, є безпорадність, безсилля і байдужість самих українців.

М. Шаповал наголошував, що в інтересах українського народу для його відродження, його самостійності треба, щоб він був суспільною цілістю, але так насправді не було. Українська інтелігенція поволі створювала українське суспільство, заклавши для нього тільки основи, українське суспільство виростало з маленького зародка в надрах мішаного суспільства – ось дві категорії, які взаємно виключають одна одну. Зростання однієї є шкодою для другої, і навпаки. Соціальний аналіз показує, що перед революцією ще не було українського суспільства, а було тільки суспільство в Україні, яке складалося з різнонаціональних елементів, так що головні соціальні функції в системі поділу праці виконували чужі групи, ворожі самій ідеї українського суспільства. Ідея українського суспільства політично перемогла восени 1917 р.

Причини такого розколу суспільства треба шукати в основах і законах суспільного життя. Треба з'ясувати, чи вистачає суб'єктивно творчих і об'єктивних сил національного зв'язку на конкретному етапі розвитку для того, щоб перемогти всі інші суспільні зв'язки, що тримають нас у поневоленні.

Процес національного відродження ще не має своєї соціології, а тому відбувається шляхом емпіричного шукання свого ствердження в житті. Будівництво українського суспільства ніби зупинилося. Ми не будемо, нас “будують” [1].

Несвідомо, без чітко поставленої мети, І. Котляревський став першим творцем національної свідомості. Він дав окреме мистецтво і цим заклав пункт, навколо якого почалася окрема психічна організація, перша система національного зв'язку. Ось і виходить, за словами М. Шаповала, що на чудо не варто розраховувати і що українське суспільство не виникне по декрету, тому й українську національну ідею мають плекати усі соціальні верстви українського населення. Аналізуючи висловлювання соціолога М. Шаповала з приводу українського національного відродження й української національної ідеї зокрема, слід визнати його значний науково обґрунтований соціальний досвід в усвідомленні і формуванні української національної ідеї, який є одним із численних кроків у формуванні української нації як політичної.

Національна ідея – це оглядне і далекоглядне передбачення суспільного прогресу нації (національна ідея як прогноз), яке, враховуючи історичне буття і самобутність народу і нації, висуває завдання для перетворення соціальної дійсності заради розвитку нації й її

самозбереження, у тому числі і в пам'яті нащадків. Дієвим чинником у всебічному прогнозуванні є потреби більшості громадян, інтереси більшості соціальних груп і спільностей і цінності (пріоритети) усього суспільства, а саме: підвищення свободи для більшості населення, міцна державність, впливовий середній клас, сталий розвиток народу, вибір розвитку зі збереженням національної виключності та історичної самобутності.

Свобода постає, як спроможність якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні природні (для кожного громадянина) і геополітичні (для країни) можливості. Втілення національної ідеї заради єдності між всіма учасниками соціальної взаємодії, що освячує процес становлення політичної нації, має враховувати такі складні і несумісні види взаємодії, як угода між громадянином і державою (про взаємні обов'язки і права, принципи особистого і громадського життя), суперництво та боротьба малих і великих соціальних груп і спільностей, які представлені партіями і громадськими організаціями. Національна ідея є джерелом розвитку та виконує базові функції у життєдіяльності нації і держави. Вона висловлює сутність і внутрішній сенс більшості членів суспільства у процесі самоідентифікації завдяки мові, обрядам, звичаям, “несе в собі визначальні прикметності народу і вимагає від нього для їхньої оборони та розвитку створення власної, ні від кого не залежної державної організації”, є етичною і моральною платформою для розбудови громадського життя і громадського усвідомлення. Національна ідея – це сутність і сенс існування нації, керманіч державного і національного будівництва. Формування громадянського суспільства відбувається стихійно, громадяни втратили бажання впливати на соціально-політичні процеси, бо не бачать можливості реалізувати мрію про власне і родинне щастя. Українці все менше асоціюють себе з конкретною державою. Серед українців панує, як завжди, світоглядний індивідуалізм. Еліта, у свою чергу, ідейно неспроможна діяти і впливати на соціально-політичні процеси, оскільки в суспільстві існують розломи у світосприйнятті демократичного розвитку і слабкий рівень державного менеджменту і влади. Бюрократичний апарат не сприйняв українську національну ідею, у ньому переважає державницький акцент без широкого врахування соціального і культурного контексту. Бюрократичному апарату властиві економічна і політична корупція. Відсутня чесна конкуренція в економіці. Відсутній науковий універсалізм у питанні формування та розвитку української національної мрії/ідеї, тому не спрацьовують соціальні технології щодо впровадження української національної ідеї. Впровадженню української національної ідеї заважають міфи “про надзвичайно вдалі стартові можливості” України, про відсутність середнього класу, який є головним носієм національної ідеї.

Висновки. Таким чином, проведений якісний аналіз текстів допомагає виявити досвід щодо формування української національної ідеї громадськістю у періоди потужних викликів для української нації на шляху

її формування як політичної. Досвід М. Шаповала, як і досвід його нащадків у наші часи, становить загальну мозаїку думок з приводу цієї проблеми, елементи якої не дуже відрізняються один від одного. Для українського суспільства в цілому можливо формування єдиної української національної ідеї як оглядного і далекоглядного передбачення суспільного прогресу української нації.

Об'єднати східних і західних українців можна у випадку, якщо буде реалізована давня мрія існування Соборної України й українців як єдиного організму. В інтересах усього Українського народу має бути не федералізація, а “мультикультурна єдність” – визнання регіональної ідентичності при зміцненні і збагаченні загальнонаціональної української спільноти.

Література

1. Миронець Н. М.Ю. Шаповал про національне відродження та державність / Н. Миронець // Політологічні читання. – 1993. – № 2. – С. 150.

2. Бікла О. Усвідомлення української національної ідеї і соціальний досвід Микити Шаповала / О. Бікла // Донецький вісник Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. – Т. 19. – 132 с.

Гордієнко Ю.В. Ідея соборності України в соціологічних концепціях М.Ю. Шаповала

Сьогодні Україна закономірно реалізує низхідну лінію свого розвитку, що виявляється в поглибленні суперечностей двох її внутрішніх тенденцій, які не мають реальних умов для гармонійної взаємодії в межах існуючої соціальної структури. Формування соборного суспільства – закономірний шлях до формування цілісності і єдності України. Одним із видатних вчених, що приділяв увагу проблемі соборності України, був М.Ю. Шаповал. Він на концептуальному рівні об'єднав національну (державну) та соціальну (класову) парадигми визвольної боротьби, обстоюючи об'єктивну необхідність забезпечення соціальних прав народу як політико-правової основи формування національної свідомості.

Ключові слова: *соборність, соціальна структура, єдність, парадигма, національна свідомість, нація, консолідація, національна ідея.*

Гордиенко Ю.В. Идея соборности Украины в социологических концепциях М.Ю. Шаповала

Сегодня Украина закономернo реализует нисходящую линию своего развития, которое проявляется в углублении противоречий двух ее внутренних тенденций, не имеющих реальных условий для гармоничного взаимодействия в пределах существующей социальной структуры. Формирование соборного общества – закономерный путь формирования целостности и единства Украины. Одним из выдающихся ученых, кто уделял внимание проблеме соборности Украины, был Н.Ю. Шаповал. Он на концептуальном уровне соединил национальную (государственную) и социальную (классовую) парадигмы освободительной борьбы, отстаивая

объективную необходимость обеспечения социальных прав народа как политико-правовую основу формирования национального сознания.

***Ключевые слова:** соборность, социальная структура, единство, парадигма, национальное сознание, нация консолидация, национальная идея.*

Gordienko Yu. The idea of collegiality of Ukraine in M.Yu. Shapoval sociological concepts

Today Ukraine is appropriately realizing the descending line of its development, that can be seen in deepening of contradiction of its two internal tendencies which do not have the real conditions for harmonic co-operation within the current social structure and proper law. Formation of the structure of civil society is the appropriate way of formation of integrity of Ukraine. One of the famous scientist that research the formation of the structure of civil society of Ukraine was M. Shapoval. He had brought together the national (state-oriented) and the social (classes-oriented) paradigms on the conceptual plane by grounding the objective necessity to secure social rights of people as a political and legal basement for building-up the national statehood.

***Key words:** collegiality, social structure, unity, paradigm, national consciousness, nation is consolidation, national idea.*